

**СТАТИИ И СЪОБЩЕНИЯ/  
ARTICLES AND REPORT**

**ОБРАЗЪТ И ЗАД НЕГО: СЪЧЕТАНИЕТО РЕАЛНО –  
МНИМО В РЕКОНСТРУКЦИИТЕ ЗА  
КОМУНИСТИЧЕСКИЯ РЕЖИМ**

**Николай Поппетров**

**THE IMAGE AND BEYOND IT: CORRELATION OF REAL –  
IMAGINARY IN RECONSTRUCTION OF  
THE COMMUNIST REGIME**

**Nikolai Poppetrov**

***Abstract***

*The text deals with some basic questions related to the study of the communist period as part of the Bulgarian history (as a matter of fact the period between September 1944 and November 1989) My assumptions have come about as a result of the observations and increased research interest made in the first decade of the 21<sup>st</sup> C as well as the intensive appearance of sources (documents, memoirs, Oral History interviews), and the imposing of a definite, dominant image of the communist regime (both amongst researchers and society as a whole). At the same time, the communist period in Bulgarian history is present in the media agenda, it is being discussed and turned into political tools. The political attitudes and media agenda have a huge impact and intertwine with research assumptions. Both in society and amongst people and groups studying the past there are two clear conclusions to be made: in society resides (unjustified according to the majority of opinions) a nostalgia for the communist past and that it is necessary that we condemn that past.*

*This paper summarizes observations (made in the period 2010–2012) on memoir literature, Oral History publications, historical research, as well as the media version on the topic of the communist period.*

*Key words: communist period, researchers, media, political arrangement, myths about communism, memoirs studies, oral history*

Предлаганият текст засяга някои основни въпроси, свързани с проучването на комунистическия период (фактически времето между септември 1944 и ноември 1989 г.) от българската история. Тезите ми са породени от наблюдаваните в първото десетилетие на века тенденции на засилен изследователски интерес, на интензивно издаване на извори (документи, мемоарни свидетелства, Oral History интервюта), на налагане на определен, доминантен образ за комунистическия режим (както сред изследователска колегия, така и сред обществото като цяло). Същевременно, комунистическият период от българската история присъства плътно сред медийния дневен ред, обговаря се активно, инструментализира се политически. Политическите нагласи и медиен дневен ред силно влияят и тясно се преплитат с изследователските постановки.

Както в обществото, така и сред лицата и групите, които проучват миналото ясно са изразени две констатации: че в обществото съществува (според повечето мнения: напълно неоправдана) носталгия по комунистическото минало и че е необходимо това минало да бъде осъдено.

Работата обобщава наблюдения (осъществени в 2010–2012 г.) върху мемоарна литература, Oral History публикации, исторически изследвания, както и върху медийната разработка на тематиката за комунистическия период<sup>1</sup>.

1.

Акцентирам върху понятия като реално и върху мнимо и ще използвам тези определения по отношение на миналото, защото в българското обществено пространство протича процес на своеобразно оценяване на комунистическия период чрез създаване на музеи, изграждане на паметници на жертвите, публикуване на мемоари и лансиране на политически формулировки, които, всички те, поради принадлежността си към определени водещи актуални личности и институции се приемат за последната, окончателна преценка за това минало. В изследователските позиции на значителна част от българските автори преобладава преднамереността и аксеологизмът. Та-

къв подход насочва не към систематизиране на факти и реконструиране на събития, а към маркиране на миналото с актуални за момента оценки и на използване на миналото за определени лични и обществени конюнктурни цели. Наложилният се оценъчен подход има като допълнително следствие подминаването или премълчаването на някои аспекти от историята на периода 1944–1989 г.<sup>2</sup>

За илюстрация ще посоча три примера, които присъстват в различни конкретни или по-общи (обзорни) исторически изследвания. Първият пример илюстрира практиката да се правят глобални обобщения и се изразява в твърдението, че с идването си на власт комунистите „ликвидират цвета на българската интелигенция”. Вторият пример илюстрира подхода да се премълчават факти, които нарушават стигматизация, стилизиране или глобална концепция за събитията. Същността му може да се представи чрез системното премълчаване на антисемитските прояви, симпатиите към национал-социализма и др. подобни, неизгодни за дадени тези, елементи както по отношение на отделни личности (Л. Владикин, ген. Н. Жеков, Ив. Дочев и пр.), така и по отношение на организации и обществени среди (например легионерите!). Третият пример отразява съществуващата, макар и маргинализираща се тенденция за стилизиране на комунистическия период и особено на неговите водачи от страна на автори – симпатизанти на комунизма и привърженици на марксистко-ленинската интерпретация на историята в българския ѝ вариант. За техните текстове е характерна силно аксеологично натоварената лексика, придържането към нормативни словесни формулировки от периода до есента на 1989 г.

Отделните акценти върху историята на комунистическия режим в България в значителна степен носят белезите на екстраполяция. Режимът най-често се демонизира (както формално, така и активно, целенасочено), представите за него се стилизират, определени личности се стигматизират, други – героизират<sup>3</sup>. Представяният в научни изследвания, мемоаристика, художествена литература или в медиите образ е разположен между пълното отрицание, пренебрежението и насмешката и (в много малко случаи) позитивното (и като изключение: дори утвърдително) отношение. Различни личностни нагласи, социално-политически фактори, близостта до времето на

комунизма определят силната емоционалност при някои оценки, пристрастеността при избор на позиция, начина на поднасяне на материала и пр. От друга страна, немалко личности, събития и факти се изваждат от контекста на времето си и се представят откъснато от политически мотиви, властови мрежи и йерархични състояния, с което различни деяния и феномени се релативират. Достига се до създаването на паралелни разкази – един за свирепия комунистически режим с неговия терор, и втори, за живота на хората и за събитията, поставени извън и независимо от този разказ. Така се стига до използването на две, независими една от друга, координатни системи, в които отделните факти могат да се разполагат произволно, преднамерено и по волята на различните интерпретатори. Всичко това определя амбивалентността на оценките, поставена в пряка зависимост от моментната конюнктура, едностранчивостта и/или ограничеността на избираните гледни точки, публицистичните акценти в претендиращи за аналитичност и академичност текстове.

С оглед на посочената ситуация, струва ми се, е възможно е да се въведе, с всичките резерви към такава операция, един технически термин – например реално минало, който да описва картина на миналото, отговаряща на съществуващата документална база, представляваща, например, от една страна, както публично декларираните цели и показани действия, така и това, което се крие зад тях. С такъв термин може да се обозначава картината на миналото, реконструирана на основа анализ на различни по вид източници, а не само на него – документи или на публицистични посткомунистически прочити.

2.

Сред авторите на различни изследователски и други текстове върху комунистическия период съществува консенсус в представите за комунистическия режим по следните основни характеристики:

– Неэффективна икономика (определяна и като стопанска катастрофа);

– Тиранична политическа система (при най-крайните оценки: масов кървав терор заменен с брутален полицейски режим) – тоталитарен режим/тоталитаризъм, който „прекъсва” възходящото дотогавашно развитие, поставя страната в положението на изоставаща от

основните европейски процеси и обрича населението на жалко съществуване;

– Тотално идеологизиране и манипулиране на обществото, дирижираност на обществената и на личния живот, потиснатата лична инициатива<sup>4</sup>.

Същевременно, като една от характеристиките на комунистическия период се изтъква неуспехът на неговите действия от стопанската, социалната, образователната и културната сфери, като същевременно се акцентира на проявите на постоянно несъгласие, противопоставяне (и дори на съпротива) срещу режима. Като изключение трябва да се третират позитивни оценки в духа на твърдения, присъщи на комунистическия режим: икономическа модернизация, социално ориентирана система, наличие на определени правила и ред, осигуряващи спокойно, стабилно, сигурно съществуване на индивида. Те се базират в повечето случаи на преповтаряне на известни от периода до 1989 г. идеологически постановки и са изложени в издания, които, с малки изключения, не се припознават в академичните среди. Тези оценки могат да бъдат идентифицирани като идейно близки на българския комунизъм<sup>5</sup>.

### 3.

Един от основните източници (с много голямо значение и за формиране на медийните образи и като цяло на широко разпространените обществени представи) за изграждане на образа на миналото са различните разкази на очевидци. За около две десетилетия посткомунистически период е създадена огромна маса от мемоарни текстове и медийни парафрази върху тях<sup>6</sup>.

**Мемоаристиката** с основание може да се разглежда като полето на активно конструиране на мнимото. Картината, която мемоарите представят, е полярна. От една страна, левите функционери и тези, които изразяват носталгия по комунистическия режим като цяло прикриват негативните аспекти и представят комунистическия период като време на съзидание, при които тъмните петна са нещо второстепенно, маловажно. Там, където от такива позиции се прави критика, тя е израз, преди всичко, на разбирането за отрицателното влияние на отделни личности и моментни тенденции (например на сталинизма, грешки и лични недостатъци на отделни партийни и държавни

ръководители). От другата страна са всички останали – от критични към някои аспекти на режима бивши негови симпатизанти и служители до представители на преследвани групи и среди, т.е. представители на преобладаващо отрицателните впечатления и оценки (или най-малкото – критични) за комунистическия период. Помежду на тези полярни категории, чиито изходни позиции са в определена степен предварително обусловени, лежат текстовете, чиято основа задача е създаването на нова биографична идентичност. Тази си функция те изпълняват като извеждат на преден план негативните черти на събитията, акцентират върху страданията и, макар и като правило с някакво колебание – върху героизма на жертвите.

В трите групи мемоарни текстове може да се констатират едни и същи подходи – на явно премълчаване на цели биографични пасажки, на подсилване на някои аспекти от житейски ситуации, на използване на оценки, пряко свързани със средата, с която авторите се идентифицират към момента на написването на спомените<sup>7</sup>. Значителна част от текстовете представя миналото почти без нюанси. Водещи мемоарни подходи са демонизирането и противоположно – героизирането.

От особено значение за реконструирането на миналото и с висока степен на достоверност могат да се посочат много малък кръг мемоарни свидетелства – преди всичко дневникови бележки на интелектуалци<sup>8</sup>. Този тип егодокументи илюстрират не само различни личностни нагласи, моментни настроения и теми на дневния ред, но и дават възможност да се направят някои по-цялостни изводи за ситуация в отделни професионални среди и обществени групи. В такъв контекст например могат да се оценят мемоарните материали, оставени от писателя Емилиян Станев, които са свидетелство за обстановката на двойственост, консенсус и лицемерие, сред която се движат българските писатели (или поне една част от тях)<sup>9</sup>.

По отношение на различните свидетелства, събрани (създадени!) по пътя на интервюто (включително и ОН интервюта) трябва да се посочи, че тяхната проблематична страна е нарушаването на изискванията, според които те трябва да се провеждат. При всички случаи обаче, са събрани достатъчно подобни свидетелства, които позволяват в една или друга степен да се изведат както някои харак-

терни белези на изживяването на индивида през комунистическата епоха, така и важни белези, които репрезентират паметта за тази епоха<sup>10</sup>.

Трябва обаче да се отбележи, че в едно общество като българското, в което образът на миналото е много силно повлиян от актуалния дневния ред, изразеното присъствие (допускам и случаи на намеса) на анкетирания (този който провежда интервюто ) по правило води до изкривявания; най-малкото е, че респондентът се стреми да каже това, което ще се хареса /ще получи одобрение от анкетирания.

Работата с лични свидетелства за комунистическия период предоставя възможност за различни наблюдения върху достоверността на разказите за миналото. Близостта на комунистическата епоха до изследвателя и наличието на изключително голям кръг живи свидетели позволява диференциран подход към двете големи групи свидетели: а) тези на момента, т.е. автори на писма, дневници, свидетелски показания и б) свидетелите след момента, т.е. мемоаристи, автори на Oral History (ОН) разкази и др. на база на наблюдаваното в условията на посткомунизма тази втора група подлежи на диференциране на *активни свидетели* (мемоаристите) и на такива, които си припомнят *пасивно*, само при намесата на анкетъори (съответно на историците); тяхната основна проява е в ОН интервюта. Съчетаването на сведения от активното и пасивното спомняне дава възможност да се приближим до представите за миналото и, косвено, до това минало, което можем, с всичките ограничения и уговорки, да приемем за реалното минало.

#### 4.

Темата за **митовия прочит** на миналото е един от възможните ключове към реконструкцията както на начините на възприемане на комунистическия режим в историческото време, т.е. по време на неговото съществуване, така и за откриване и осмисляне на посткомунистическите представи за режима и изясняване начина на формирането им (както и за обясняване на причините, поради които комунистическото минало се интерпретира по един или друг начин). Създаването и използването на митове (независимо дали по време на

комунистическия режим, или след него) е породено от различни причини:

– за налагане на изгодни за съответната политическа сила/среда представи за минало, настояще и бъдеще;

– за обяснение на събития, ситуации и явления, главно, когато не се познава фактологията;

– за легитимиране (и за смяна на биография); особено изразено е това в хода на опити за героизация / самогероизация;

– за включване в актуални масови нагласи и избор на позиция (да се спечели нечие благоволение, за вписване на личност, процес, събитие в актуалните представи и поведение и др.).

Последните две причини са водещи при формиране на повечето от създаваните след краха на комунизма митове за него. Единствената съществена разлика на двете митови ситуации – от времето 1944–1989 г. и от това след него е, че в първия период, поради едноличното управление на комунистическата партия преднамереното централизирано създаване и налагане (институционализиране) на митове е водещото (то е и една от основните форми за представяне на минало, настояще и бъдеще, както и за социална мобилизация), докато след падането на комунизма процесът на създаване на митове е многопосочен, хаотичен, често напълно спонтанен и произволен<sup>11</sup>. По отношение на митовете трябва да се отдели внимание на създаваните по време на комунизма тайни обяснителни и отграничителни разкази, свойствени за ъндърграунд – културата при този режим. В посткомунистически условия те се проявяват вече свободно, легитимират се като един от примерите за достоверен „прочит на миналото“, като силно се видоизменят<sup>12</sup>. Паралелно с тяхното „официализиране“, те се превръщат, в хода на извършвания нов „прочит“ на комунистическия период, в основен източник на създавания от медиите образ на това минало.

5.

Създаването на мними представи отразява различни хоризонти на възприятие. С известна условност те могат да се представят по следния начин:

– хоризонт на онези, които не са приемали никога комунизма; техният антикомунистически доминиран хоризонт с известни модификации продължава и при посткомунизма;



– на онези, които са променили хоризонта си, за да се нагодят към епохата на посткомунизма, към водещата парадигма – а тя е *комунизмът е престъпен режим*, т.е. те използват нов хоризонт;

– хоризонт на онези, които са се разочаровали от посткомунизма, и сега техният хоризонт е на носталгичния спомен;

– хоризонт на онези, които не познават комунизма (родените след 1980–1985 г.); техният хоризонт може да бъде изкуствен хоризонт, повлиян от средата и водещата парадигма, от семейния /родителския/ на кликата хоризонт; в оптималния случай те са изградили такъв чрез анализи и по интуиция.

Между тези хоризонти има допирни точки, но и същевременно, тяхното наслаждане не отслабва процеса на продуциране на фиктивни представи, на митови разкази и в крайно сметка – на образа на една мнима действителност.

Наличието на хоризонти улеснява разпространяването на различни, често взаимоизключващи се, но като цяло силно едностранчиви твърдения относно комунистическия период.

Различните хоризонти обуславят и отношението на историците към разглеждания период. Задаваните изследователски хипотези се доказват чрез манипулативно представяне на факти, в които важен аргумент играе оценката на режима от гледна точка на политически възгледи; тези хипотези често се обосновават, чрез преднамерена аксеологическа аргументация (това, при повечето наблюдавани примери, не позволява да се представи как функционира режимът).

Впрочем, такова изследователско поведение не е никакво изключение. Практиката на историческите изследвания при комунизма показва, че почти четвърт век (втората половина на 40-те до началото на 70-те години) оценките за „буржоазния период“ от българската история са като правило изцяло в плоскостта на аксеологията (в случая: на негативизма).

6.

Моето разбиране е, че не може да се изследва (реконструира) комунистическият режим, ако не се вникне на *първо място* в неговите собствени логика, мотиви на поведение, реални цели и визии за бъдещето, както и в тяхното представяне в публичното пространство. Подобна изследователска гледна точка поставя в центъра си темата

за реалността и нейната обвивка, за съчетаването между интимни цели и същност на режима, между утопична идеология и конкретни цели и реални резултати, и съответно – за образа, който режимът представя за себе си. От съществено значение е и въпросът как режимът аргументира своите решения и действия (т.е. какви обяснения и обосновки дава пред обществото). От такава изследователска позиция може да се открият и свойствените на идеологията и на поведението на режима лицемерие и цинизъм.

На *второ място* поставям въпроса как мотиви на поведение, цели и визии, свързани / произтичащи от комунистическия режим се възприемат, оценяват (особено как се оценяват напълно конфиденциално), критикуват в историческото време както и причините, поради които от комунистическите среди произлизат дисиденти. Тук акцентът се поставя върху образа (образите) на режима, които се изграждат и циркулират в обществото по време на съществуването на този режим. Съществуващите в различни периоди представи за режима търпят силното влияние на различни моментни фактори, в зависимост са от аудиторията, пред която (в която) са фиксирани, както и от средата, от която произхождат.

В контекста на темата за образа и представите лежи обичайно подминаваният от изследователите въпрос за *консенсуса* между управляващи и общество. Той съставлява една генерална тема, към която спадат както отношението на интелигенцията към режима, така и (в определени етапи от неговото развитие ) приобщаването на отделни обществени групи и по-големи среди. Консенсусът като форма на личен избор и обществено отношение изразява състояние на необходимост/наложителност/принуда, в което се намира индивидът/социалните групи, както и факта, че режимът диктува положението. Същевременно консенсусът е израз и на различни форми на конформизъм.

Изследователската конструкция „консенсус“ би могла да бъде основа за анализ на сближението между общество (като цяло) и режим по такива първостепенни и за двете страни теми като „македонския въпрос“ (след 1966 г.) и „възродителния процес“ (1985–1989). Пренебрегването на посочените две теми или свеждането на втората

най-вече до някакви изолирани насилствени действия на режима илюстрира процеса на конструиране на мнимо минало.

По отношение на състоянието на консенсус и проявите на конформизъм е в сила въпросът *кои* социални групи *какви очаквания* са имали към комунистическия режим, и кои от тези очаквания той осъществява. Непосредствено с този тематичен кръг е свързан и следващият въпрос – за „двойното” взаимоотношение между маси и власт: за разминаването и за близостта между тях. Може да се допусне, както свидетелстват някои наблюдения върху индивидуални/групови поведения, че и в български условия съществува „на-срещно движение” на маси и власт, ако мога така да употребя понятието, добре аргументирано, макар и за друг аспект от историята на комунистически режим, от Евгений Добренко<sup>13</sup>.

Реконструирането на взаимоотношенията маси/общество – режим чрез отчитането на форми на поведение като консенсус и конформизъм неминуемо поставя в изследователския фокус такива основни въпроси като например:

- за кръга на активните поддръжници, симпатизанти, последователи, както и активни и пасивни избиратели на комунистическия режим;

- за значението на националистическите нагласи за приобщаване на определени среди (но и за промяна в образа на режима у тези среди) към управляващите и доколко националистически акценти в идеологията и пропагандата се използват преднамерено за мобилизация на общественото мнение и за създаване на контролиран от режима дневен ред (или са в основата си проява на своеобразен ментален континуитет с предишната епоха);

- за въвличането на масите в политиката на режима и за създаването на различни по степен консенсуси между маси и режим, облекчаващи провеждането на партийната/държавната политика във всичките ѝ сфери на проява;

- за същността и ролята на такива пренебрегвани от изследователите фактори като обществено мнение и масова култура, както и за механизмите, чрез които режимът ги контролира.

В този ред на мисли може да се постави и въпросът за маневрения потенциал (и неговата динамика) на комунистическия режим през различните периоди от неговото съществуване.

7.

Съществуват две ясно изразени тенденции, които се намират встрани от водещото направление на интерпретации на миналото. Първата е на привържениците на един догматичен, аксеологичен и силно позитивен (в крайните си прояви дори апологетичен) по отношение на периода 1944–1989 г. подход. Характерно за този подход е вниманието предимно към личности, и преди всичко – към личността на Георги Димитров. Текстовете, плод на това изследователско поле стилизират Димитров в рамките на зададения от марксистко-ленинската историография между 1949 и 1989 г. интерпретационен модел<sup>14</sup>. Доколкото тази тенденция се застъпва от маргинализиращ се кръг автори, тя поражда опасност съответните исторически личности да се маргинализират за историческата наука. Като цяло тази тенденция губи своето значение по редица причини (вкл. и възрастови); логично би било в определен темпорален отрязък тя да изгуби напълно значение.

Втората тенденция се представя от група автори, които принадлежат към вече установената среда на „иноваторите“ – Иван Еленков, Александър Везенков, Николай Вуков и др. Като цяло те участват активно в различни изследователски проекти, но – по една или друга причина техните интерпретации, тези и концепции трудно намират признание в средите на колегиата историци. Някои от тях дават забележителни реконструкции на политически, идеологически и административни структури и механизми, а други представят взаимовръзката между схващания, поведение и твърдения, присъщи за епохата до 1944 г. с такива от комунистическия период<sup>15</sup>. Тази тенденция има предпоставки да се утвърди с времето като водеща в изследването на периода по няколко причини: високата компетентност на нейните представители, смелите изходни позиции, нагласата към анализи на структури и феномени, а не към исторически наративи, отличното познаване на многообразието от чужди (чуждестранни) концепции и изследователски подходи, стремежът явлението да се поставя на разглеждане в различни планове едновременно и пр.

8.

Ако трябва да се обобща, образът на комунистическия режим такъв, какъвто се представя от медиите и в текстовете на неговите

изследователи е силно деформиран, придружен с преднамерено акцентирание върху отделни негови елементи<sup>16</sup>. Анализът на представите/отношението към режима (вкл. и интерпретацията на този режим чрез митове) показва, че основните мотиви за широкото прибягване към аксеология и екстраполация могат да бъдат както напълно безкористни, така и користни, резултат на процеси на спонтанност, респективно – на преднамереност. Всички тези подходи не позволяват да се разкрият основни тенденции, характерни за обществото в периода на комунистическия режим.

Тук трябва да се направи едно отклонение относно историците, защото те, редом със свидетелите, са другият важен елемент от конфигурацията, която представям като съотношение реално – мнимо. Групата на историците не е хомогенна и нейното отношение към релацията реално – мнимо може да се представи, според доминиращите цели при интереса им, така:

- изследователски интерес/любопитство;
- стремеж да бъдат актуални;
- желание да се легитимират;
- материална облага;
- възпитателни задачи.

Посочените мотиви не се срещат в абсолютно чист вид, а под формата на различни комбинации<sup>17</sup>.

Историците имат не по-малко роля от мемоаристите за утвърждаването на образ(и) за комунистическата епоха, които са силно доминирани от различни моментни цели, политическа конюнктура, лични амбиции и пр. Макар да не съм привърженик на историческите паралели, струва ми се, че ситуацията, наблюдавана след 1989 г., силно наподобява ситуацията от втората половина на 40 -те и 50 -те години, разбира се, без механизмите на идеологически диктат, изключване на диалога и на възможността за свободна трибуна за мнения. Актуалното отсъствие на диалог (което не е сравнимо с това от ранните години на комунистическия режим) има своите моменти на близост с липсата на диалог между буржоазната историческа наука и марксистическото изследователско направление от времето между двете световни войни.

Като общ извод (на база собствени преки наблюдения) ще отбележа, че съотношението между реални и мними черти на събития и процеси от миналото е подложено на различни моментни и по-трайни въздействия и се променя с времето.

9.

В една или друга степен, върху избираните от изследователите изходни позиции (гледни точки, ракурси) много силно влияние оказват фактори, като хоризонта на обществото, респективно на изследователя, обществения дневен ред, основните течения и акценти, които се забелязват в паметта за миналото. Ще бъде опростителско, ако обаче не се отчете и ролята на парафактори: роднинство, приятелство, организационни и идейни зависимости, материални причини (стипендии, по-високо заплащане, участие в проекти), стремеж за заемане на място в публичното пространство и т.н.

Всички тези причини, както и традиционното съотношение между изследователските направления на история, политология, социология, при което съществува разноречие и силно нежелание за признаване на подходи от друга научна сфера (например при историците по отношение на социологията) обуславят подценяването на поведенчески модели, които биха могли да се превърнат в определени маркери при изследването на релациите власт – общество като например *опортюнизъм*, *конформизъм*, *колаборантство*. По сходни причини силно се подценяват спецификите на българската политическа култура, характера на националистическите нагласи, съхранени след 1944 г. (но и своеобразно видоизменили се именно през комунистическия период под влиянието на различни фактори, между които от една страна, опозиционност и от друга – поощряване от страна на режима), увличащия модернизационен патос. Сложното взаимодействие на фактори и парафактори може да се приеме като обяснение за стилизирането, на което са подложени ред биографии както на личности, пряко свързани с комунистическия период, така и на такива, които по една или друга причина са високо ценени като негови жертви (включително и жертви на наложена възбрана над трудовете им). Като примери ще посоча прочитите на биографиите на Любомир Владикин и на Стефан Попов. Двата казуса свидетелстват за манипулативността и деформираността на съществуващия едно-

странчив подход на извеждане на жертви или на герои, подход, който впрочем, има доста допирни точки с биографичните подходи от комунистическия период. Въпросният деформиран прочит представя личностите едноизмерно, в един ипостаз, вместо да отчете наличието на няколко. Оттук идват различни импулси, които интензифицират моментната политическа митология, както и рефлектират в публичното пространство при формиране на стереотипни модели на жизнена история, създаване на героизирани биографии и като краен резултат – на превратни представи за миналото и на силно избирателна памет за него<sup>18</sup>.

Съотношението между реално – мнимо при представяне на комунистическия режим е от изключително значение и ако темата се свърже с тази за паметта.

Влиянията на различни фактори и парафактори превръща образа във функция на най-различни моменти нагласи, създава такъв емоционален климат, в зависимост от който попадат не само автори-популяризатори или експоненти на определени политически виждания (про, съответно – антикомунистически), но и изследователи от сферата на социалните науки и хуманитаристиката<sup>19</sup>.

\*\*\*

След повече от две десетилетия от края на комунистическия режим неговите изследователи разполагат с много добра изходна позиция:

- Голям масив (в преобладаващата си част публикуван) от егодокументи, при това свидетелства и от двата диапазона на оценка.
- Отлична документална база както от непубликувани, но добре систематизирани, така и от публикувани документи.
- Обособени изследователски колективи и звена (например Института за история на близкото минало, Центъра за политически и исторически изследвания на БСП, отчасти – Центъра за академични изследвания).<sup>20</sup>
- Добре проучени отделни теми и аспекти от историята на комунистическата държава – преходите (И. Баева, Е. Калинова), властовите структури на БКП (А. Везенков), някои аспекти на финансо-

вата и стопанска политика (М. Иванов, Д. Вачков), културната политика и развитие (И. Еленков, Е. Калинова), проблеми на урбанизацията и стопанската модернизация (Д. Луджев), политиката на кооперирането на селското стопанство (В. Мигев, М. Груев), мястото на българските писатели и тяхната организация в политиката на режима (В. Мигев), културата на паметта (Н. Вуков) и пр.<sup>21</sup>

При тази изходна позиция преодоляването на процеса на конструиране на мнимо минало е актуална задача.

## БЕЛЕЖКИ

<sup>1</sup> Вж. по темата също: **Baeva, I, E. Kalinova, N. Poppetrov.** Die kommunistische Aera im kollektiven Gedächtnis der Bulgaren // Postdiktatorische Geschichtskulturen im Sueden und Osten Europas. Bestandsaufnahme und Forschungsperspektiven (Hrsg. St. Troebst). Goettingen, 2010, p. 405–501, както и един текст, който може да служи като обобщаващо въстъпление към състоянието на изследването на комунистическия период: **Troebst, St.** Diktaturerinnerung und Geschichtskultur im ostlichen und sudlichen Europa. Ein Vergleich der Vergleiche. Leipzig, 2010.

<sup>2</sup> За състоянието на интерпретациите по основни исторически теми след 1989 г. вж. **Даскалов, Р.** От Стамболов до Живков. Големите спорове за новата българска история. С., 2009.

<sup>3</sup> Като типичен пример за този двойствен подход може да се разглежда съпоставката между комунистическия лидер Георги Димитров (изцяло и преднамерено негативна) и опозиционни водач Никола Петков (изцяло и също така преднамерено позитивна) в: **Гунев, Г.** Към брега на свободата или за Никола Петков и неговото време. С., 1992; Като най-изразителен аргумент за своята теза ще посоча изходната позиция, начинът на подредба на фактите, коментарите и езика в: **Шарланов, Д.** България и комунизмът: геноцид, съпротива, последици. С., 2007.

<sup>4</sup> История на българите. От Освобождението (1878) до края на Студената война (1989). (под ред на Г. Марков). С., 2009, с. 389–638 (глави III–V, посветени на периода 1944–1989 г., с автори Р. Богданова, Ил. Марчева, Е. Калинова, Л. Огнянов); История на Народна република България. Режимът и обществото (под общата ред. на Ив. Знеполски). С., 2009.

<sup>5</sup> Като изключение може да се разглежда издаденият от Центъра за политически и исторически изследвания на БСП сборник, посветен на



периода 1944–1989 г.: Изследвания по история на социализма в България. т. 2. С., 2010.

<sup>6</sup> Вж. напр **Марчева, И.** Споменът като друга история. Мемоарите на комунистическата номенклатура след промените в България от края на 80-те години на ХХ в. – Историческо бъдеще, 2005, № 1–2, с. 111–125.

<sup>7</sup> Типични примери за два полярни подхода, но при една обща изходна, отричаща комунистическия период, позиция – а) на демонстриране на обективен разказ и б) на представяне на буквално апокалиптични картини вж. **Венедиков, Ив.** Познайте ги по делата им. Българската интелигенция в моите спомени. С., 1993 съответно, като пример за второто твърдение – **Раковски, В.** Витото стълбище. Автобиографични есета. С., 2001; ср. с. **Гюлгелиева, В.** Спомени за достойни българи. Пловдив, 1994.

<sup>8</sup> Вж. напр. **Тодоров, Н.** Дневник 1966–1998, Т. 1–2. С., 2007; Ср. с: **Константинов, К.** Път през годините. Неиздадени спомени. С., 2011.

<sup>9</sup> **Станев, Е.** Дневници от различни години. Съст.: Пенчева, Р. С., 2003.

<sup>10</sup> Бих искал да посоча като примери за въвеждане на устния разказ като важен исторически извор (най-малкото: свидетелство) няколко сборника със записани „жизнени” („житейски”) истории с прякото участие на Д. Колева – вж.: Слънцето на залез пак срещу мен. Житейски разкази. С., 1999; На мегдана, на двете чешми. Житейски разкази от с. Искър. С., 2004; Върху храстите не падат мълнии. С., 2007; Вж. също (макар и с известни резерви към осъществяването на замисъла и използвания подход) и: Историята, населена с хора. Българското общество през втората половина на ХХ в., кн. 1–2. С., 2005–2006; Аз живях социализма: 171 лични истории. Съст.: **Господинов, Г. С.**, 2006, 2011 (три издания). **Поппетров, Н.** Устната история – пренебрегвана, но необходима. – В: История и митове. С., 1999, с. 197–216.

<sup>11</sup> **Поппетров, Н.** Митовата ситуация по време на прелом. – Демократически преглед, 1997, № 33, с. 206–217; **Същия.** Съвременният български политически мит (Въведение към интерпретацията му) – Историческо бъдеще, 2006, № 1–2, с. 3–39.

<sup>12</sup> **Поппетров, Н.** Слушай ме сега добре. Устният разказ от тоталитарната епоха. – Историческо бъдеще, 2007, № 1–2, с. 41–60.

<sup>13</sup> Вж. постановката в: **Добренко, Е.** Формовка советского читателя. – СПб, 1997, с. 108–109, с. 126.

<sup>14</sup> При тази интерпретационна тенденция могат да се обособят два типа публикации: а) в плоскостта на историческите изследвания – напр. **Исусов, М.** Георги Димитров – житейски път и политически идеи. С., 2004;

**Камбуров, Г.** Георги Димитров против военната политика на Кобургската династия. С., 2007 и б) в плоскостта на публицистичното – **Христов, Ф.** Георги Димитров – безсмъртен син на планетата. С., 2003; **Същият.** Георги Димитров – генерален секретар на Коминтерна. С., 2007. Като опит да се излезе от порочния кръг на следване на идеологизирани подходи от времето на комунизма трябва да се разглежда (в някои отношения обаче условно!) сборникът „Георги Димитров между възхвалата и отрицанието”. С., 2003.

<sup>15</sup> **Везенков, Ал.** Властовите структури на Българската комунистическа партия 1944–1989 г. С., 2008; **Еленков, Ив.** Културният фронт. Българската култура през епохата на комунизма-политическо управление, идеологически основания, институционални режими С., 2008; Вж. някои текстове във: В търсене на българското: мрежи на национална идентичност (XIX–XXI в.). Съст.: **Дечев, Ст.** С., 2010.

<sup>16</sup> Като типичен израз на подобен подход вж.: **Шарланов, Д.** История на комунизма в България. Т. 1–2. С., 2009; Същият. Горяните – кои са те? С., 1999.

<sup>17</sup> Най-малкото два от посочените мотиви движат много от авторите на нашумели в по-широки обществени среди проекти, свързани с комунистическото минало от типа на **Генова, Я., Г. Господинов.** Инвентарна книга на социализма 1956–1989. С., 2006.

<sup>18</sup> **Поппетров, Н.** Старата матрица на личността в глобализиращото се общество (парафактори и биографии). – В: Исторически личности и идеи. Сборник в чест на 60 годишния юбилей на Искра Баева. С., 2011, с. 15–25.

<sup>19</sup> Вж. добре уловените аспекти н разпопосочния и разпооценъчен разказ за комунистическия период у **Бодаков, М.** *Соц*-ът: терор и лимонови резенки. – Култура, № 9, 28 февр. 2003, с. 8 (подробно представяне на публичната дискусия „Завръща ли се духът на „Соца”, София, 19 февр. 2003).

<sup>20</sup> VADEMECUM Contemporary History Bulgaria. Berlin–Sofia, 2007.

<sup>21</sup> Трябва да се отбележат и ред инициативи, ориентирани към проучване на делника, на паметта и пр., организирани на национално и регионално ниво, както и системната политика на внимание към комунистическия период на сп. „Българска етнология” и др. Вж. напр.: Светът на българина през ХХ век. С., 2011; Град и памет. Пазарджик, 2012 и др.

## ЛИТЕРАТУРА

### *Публикации*

Аз живях социализма: 171 лични истории. Съст.: **Господинов, Г. С.**, 2006, 2011 (три издания).

**Бодаков, М.** *Соц-ът: терор и лимониви резенки.* – Култура, № 9, 28 февруари 2003.

**Везенков, Ал.** Властовите структури на Българската комунистическа партия 1944–1989 г. С., 2008.

**Венедиков, Ив.** Познайте ги по делата им. Българската интелигенция в моите спомени. С., 1993.

**Генова, Я., Г. Господинов.** Инвентарна книга на социализма 1956–1989. С., 2006.

Град и памет. Пазарджик, 2012.

**Гунев, Г.** Към брега на свободата или за Никола Петков и неговото време. С. 1992.

**Гюлгелиева, В.** Спомени за достойни българи. Пловдив, 1994.

**Даскалов, Р.** От Стамболов до Живков. Големите спорове за новата българска история. С., 2009.

В търсене на българското: мрежи на национална идентичност (XIX–XXI в.). Съст.: **Дечев, Ст.** С., 2010.

**Добренко, Е.** Формовка советского читателя. – СПб, 1997, с. 108–109, 126.

**Еленков, Ив.** Културният фронт. Българската култура през епохата на комунизма-политическо управление, идеологически основания, институционални режими. С., 2008.

Изследвания по история на социализма в България. Т. 2. С., 2010.

История на българите. От Освобождението (1878) до края на студената война (1989). (под ред на Г. Марков). С., 2009.

История на Народна република България. Режимът и обществото (под общата ред. на Ив. Знеполски). С., 2009.

**Исусов, М.** Георги Димитров – житейски път и политически идеи. С., 2004.

**Камбуров, Г.** Георги Димитров против военната политика на Кобургската династия. С., 2007.

**Колева, Д.** Слънцето на залез пак срещу мен. Житейски разкази. С., 1999.

**Колева, Д.** На мегдана, на двете чешми. Житейски разкази от с. Искър. С., 2004.

**Колева, Д.** Върху храстите не падат мълнии. С., 2007.

**Константинов К.** Път през годините. Неиздадени спомени. С., 2011.

**Марчева, И.** Споменът като друга история. Мемоарите на комунистическата номенклатура след промените в България от края на 80-те години на XX в. – Историческо бъдеще, 2005, № 1–2, с. 111–125.

**Поппетров, Н.** Митовата ситуация по време на прелом. – Демократически преглед, 1997, № 33, с. 206–217.

**Поппетров, Н.** Устната история – пренебрегвана, но необходима. – В: История и митове. С., 1999, с. 197–216.

**Поппетров, Н.** Старата матрица на личността в глобализиращото се общество (парафактори и биографии). – В: Исторически личности и идеи. Сборник в чест на 60 годишния юбилей на Искра Баева. С., 2011, с. 15–25.

**Поппетров, Н.** Съвременният български политически мит (Въведение към интерпретацията му). – Историческо бъдеще, 2006, № 1–2, с. 3–39.

**Поппетров, Н.** Слушай ме сега добре. Устният разказ от тоталитарната епоха. – Историческо бъдеще, 2007, № 1–2, с. 41–60.

Светът на българина през XX век. С., 2011.

**Станев, Е.** Дневници от различни години. Съст.: Пенчева, Р. С., 2003.

**Христов, Ф.** Георги Димитров – безсмъртен син на планетата. С., 2003.

**Христов, Ф.** Георги Димитров – генерален секретар на Коминтерна. С., 2007.

**Шарланов, Д.** История на комунизма в България. Т. 1–2. С., 2009.

**Шарланов, Д.** Горяните – кои са те? С., 1999.

**Шарланов, Д.** България и комунизмът: геноцид, съпротива, последици. С., 2007.

**Баева, I, E. Kalinova, N. Poppetrov.** Die kommunistische Aera im kollektiven Gedächtnis der Bulgaren. – Postdiktatorische Geschichtskulturen im Sueden und Osten Europas. Bestandsaufnahme und Forschungsperspektiven (Hrsg. St. Troebst). Goettingen, 2010.

**Troebst, St.** Diktaturerinnerung und Geschichtskultur im ostlichen und sudlichen Europa. Ein Vergleich der Vergleiche. Leipzig, 2010.